

Pomfyová, Bibiana; Samuel, Marián; Žažová, Henrieta

Stredoveká sakrálna architektúra v Bíni : (sumarizácia, korekcia a doplnenie súčasných poznatkov)

Archaeologia historica. 2013, vol. 38, iss. 1, pp. 271-290

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128318>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stredoveká sakrálna architektúra v Bíni (sumarizácia, korekcia a doplnenie súčasných poznatkov)

BIBIANA POMFYOVÁ – MARIÁN SAMUEL – HENRIETA ŽAŽOVÁ

Abstrakt: Príspevok prezentuje najnovší stav poznatkov o stredovekej sakrálnnej architektúre v katastri obce Bíňa. Ako ukazujú výsledky archeologických výskumov, lokalita s polykulturným osídlením v praveku a včasnej dobe dejinnej zaujímala dôležité postavenie v rámci včasnostredovekej sídliskovej štruktúry na území dnešného Slovenska. Dôležitosť lokality potvrdzuje aj prítomnosť štyroch stredovekých sakrálnych stavieb v katastri dnešnej obce. Dve stavby – bývalý Kostol premonštrátskeho kláštora zasvätený Panne Márii a Rotunda Dvanástich apoštolov v jeho blízkosti sa zachovali dodnes. Súčasťou kláštora bola s najväčšou pravdepodobnosťou aj Kaplnka sv. Kataríny, známa len vďaka novovekým písomným prameňom. Kaplnka zanikla spolu s východným krídlom kláštora v dôsledku eróznej činnosti rieky Hron. Archeologicky odkrytý Kostol sv. Mikuláša v polohe „Opátske“ bol súčasťou zaniknutej stredovekej dediny Leánd.

Kľúčové slová: Slovensko – Bíňa – stredovek – sakrálna architektúra.

Sacred Medieval Architecture in Bíňa (Summary and amendment of existing information)

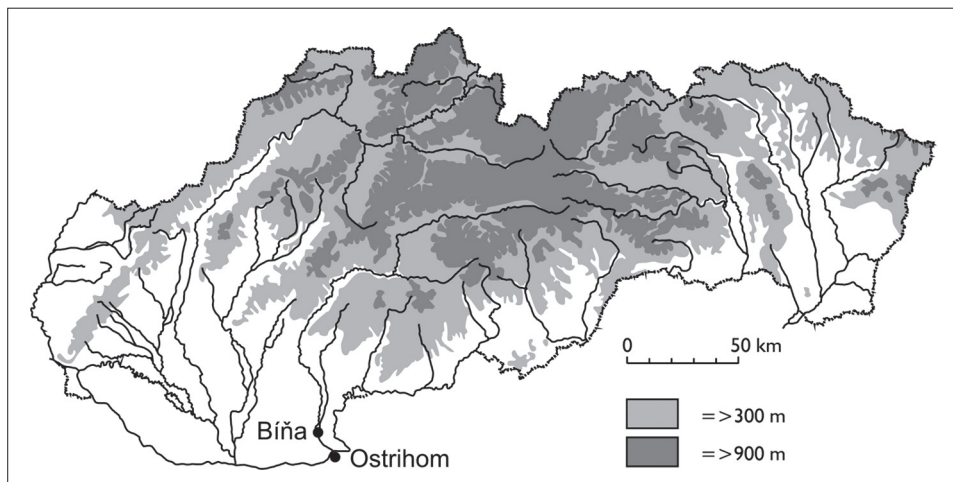
Abstract: This contribution sums up the findings about sacred medieval architecture in the Bíňa village cadastral zone. Archaeological research has shown that the location with polycultural settlement in the periods of prehistory and early history played an important part within the early-medieval settlement structure on the territory of today's Slovakia. The importance of the location is confirmed by the existence of four sacred medieval constructions in the cadastral zone of the present village. Two of them, the former Church of the Virgin Mary of a Premonstratensian monastery and the Rotund of Twelve Apostles in its close proximity, have survived. The monastery complex probably also comprised the Chapel of St. Catherine, only known from modern-age written records. The chapel ceased to exist together with the east wing of the monastery, due to erosion caused by the River Hron. The Church of St. Nicholas unearthed at the "Opátske" location once belonged to the medieval village of Leánd.

Key words: Slovakia – Bíňa – Middle Ages – sacred architecture.

Obec Bíňa sa nachádza na východnom okraji Podunajskej nížiny, na dolnom toku rieky Hron, 17 km SSZ od Štúrova (obr. 1). Pravobrežná terasa rieky, na ktorej sa obec rozkladá, bola takmer kontinuálne osídlená v praveku aj včasnej dobe dejinnej. Intenzívne osídlenie lokality v období včasného a vrcholného stredoveku opakovane potvrdili archeologické výskumy (sumárne Camenzind 2011). Súčasťou tohto osídlenia boli aj viaceré sakrálnne stavby. Priamo v stredovekej obci Bíňa, prvýkrát spomínanej v roku 1135, stáli podľa súčasných poznatkov tri kostoly, resp. kaplnky – bývalý premonštrátsky Kostol Panny Márie, Rotunda Dvanástich apoštolov a Kaplnka sv. Kataríny. V chotári dnešnej obce (poloha „Opátske“) na mieste zaniknutej stredovekej dediny Leánd sa nachádzal ďalší kostol zasvätený sv. Mikulášovi (obr. 2). Do Bíne je niekedy mylne situovaný aj zaniknutý kostol, uvádzaný ako *ecclesia destructa* v listine v roku 1391 (Habovštiak 1984, 256). Tento sa však nachádzal v inej lokalite (*Thabizenthmarton*) v Peštianskej župe (ZsO I, 246 č. 2222).

Bíňa-„Opátske“, Kostol sv. Mikuláša

Na lokalite vzdalenej asi 500 metrov severne od dnešnej obce Bíňa, v polohe nazývanej „Opátske“ (maď. Apáti), preskúmal A. Habovštiak v rokoch 1962 až 1963 zaniknutý jednoloďový kostol s východnou polkruhovou apsidou (Habovštiak 1963, 176; 1966, 16–17; 1985, 256). Zachovali sa z neho prevažne len negatívny základov, široké 75 až 120 cm. Malé zvyšky muriva sa podarilo zachytiť na západnej a severnej strane lode a v juhovýchodnej časti apsidy (obr. 4). Pozdĺžna loď s rozmermi 17,8 × 9,3 m mala v západnej časti vstavanú emporu. Jej pozostatkom sú základy jedného stredového a dvoch prístenných pilierov, ktoré ju niesli. Severný pilier bol čitateľný len v negatíve, zo stredného a južného piliera sa zachovali základy aj malá časť nadzákladového muriva. Medzi základmi južného piliera a stenou lode mala

Obr. 1. Situovanie obce Biňa na mape Slovenska.

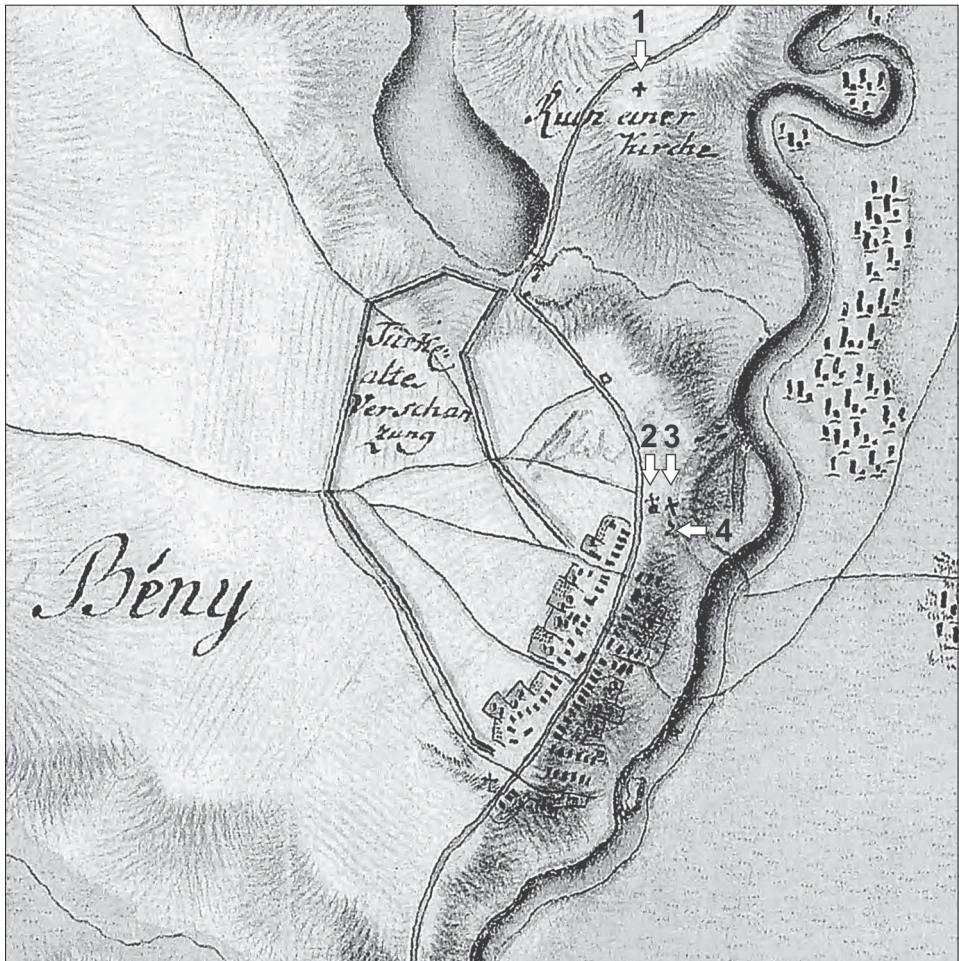
Abb. 1. Lage der Gemeinde Biňa auf einer Karte der Slowakei.

byť rozoznateľná špára (Habovštiak 1969), no torzovitost zachovanej situácie neumožnila jednoznačne posúdiť, či empora bola primárnou súčasťou kostola, alebo bola vstavaná až dodatočne, ako sa domnieval V. Mencl (1965, 58, pozn. 3). Samotný autor archeologického výskumu druhotné vstavenie empiry nekonštatoval. V bezprostrednom okolí kostola a v jeho interiéri bolo odkrytých 78 hrobov, datovaných od 11., resp. 12. storočia až do 17. storočia (Habovštiak 1985, 256).

Stopy osídlenia, zistené neďaleko kostola, stotožnil A. Habovštiak so zaniknutou stredovekou dedinou Leánd. Nachádzala sa na majetkoch Hunt-Poznanovského rodu a listiny sa o nej prvýkrát zmieňujú okolo roku 1270 (v interpolácii listiny z roku 1245), keď ju kráľ Belo IV. daroval premonštrátskemu konventu v Šahách. Existenciu kostola v dedine Leánd dokladá skutočnosť, že tunajší farár Miko (*Miquo sacerdos de Lean*) bol v roku 1332 zapísaný do zoznamu farností odvádzajúcich pápežský desiatok. V rokoch 1413 a 1414, keď už bola dedina rozdelená na Kostolný (Dolný) Leánd a Horný Leánd, sa spomína priamo Kostol sv. Mikuláša vyznávača, stojaci v časti Kostolný Leánd. Pri delení majetku v obci medzi kláštorom v Šahách a pánmi z Belej v roku 1414 pripadla šahanským premonštrátom „opustená usadlosť pri Kostole sv. Mikuláša vyznávača na brehu Hrona“ (*loco sessionis deserti prope ecclesiam Sancti Nicolai confessoris in dicta rippa fluvii /Gron/*), spolu s patronátnym právom nad kostolom. Kostol sv. Mikuláša je možné nateraz stotožniť so zaniknutou sakrálnou stavbou v lokalite Biňa-„Opátske“ (Žažová 2010, 369).

Ide o jeden z mála kostolov na území Slovenska, ktorého vznik môžeme datovať do 11. storočia. V prípade, že empora bola jeho primárnou súčasťou, bol by to aj prvý známy príklad západnej empiry na našom území. V domácom kontexte je zároveň jedným z najstarších dokladov prieniku kameňosochárskej výzdoby do architektúry.

Datovanie kostola sa opiera hlavne o nález fragmentu architektonického článku, objaveného pri archeologickom výskume v sutinách na severnej strane kostola. Zlomok travertínového oblúka s obdĺžnikovým (15 × 22 cm) prierezom má na prednej i zadnej strane reliéfnu výzdobu – pletencový ornament v podobe trojdielnej pásky stočenej do medailónov, vyplnených schematizovanými päťlistými palmetami (obr. 5). Na základe ornamentu sa článok radí medzi pamiatky tzv. palmetového štýlu, ktorý sa na území stredovekého Uhorska uplatňoval v kameňosochárskej výzdobe architektúry a jej vybavenia približne medzi polovicou 11. až polovicou 12. storočia. Otázky datovania aj pôvodnej funkcie fragmentu sa dotkli viacerí bádatelia, dôslednú analýzu ale predostrel až Š. Oriško (1996; 2000, 5–12). Jeho datovanie upresnil do obdobia po polovici 11. storočia, kde sú radené hlavné a spoľahlivejšie

Obr. 2. Biňa a okolie na mape 1. vojenského mapovania a situovanie sakrálnych stavieb. 1 – zaniknutý kostol v polohe Opátske (Ruine einer Kirche); 2 – Rotunda Dvanástich apoštolov; 3 – farský (bývalý kláštorň) Kostol Blahoslavenej Panny Márie; 4 – zaniknutá Kaplnka sv. Kataríny (približná poloha).

Abb. 2. Biňa und Umgebung auf einer Karte der 1. militärischen Kartierung und Lage der Sakralbauten. 1 – Untergegangene Kirche in der Lage Opátske (Ruinen einer Kirche); 2 – Rotunde der Zwölf Apostel; 3 – Selige Jungfrau-Maria-Pfarrkirche (ehemalige Klosterkirche); 4 – untergegangene St. Katharinenkapelle (ungefähre Lage).

datované pamiatky tejto štýlovej vrstvy (fragmenty z Ostrihomu, Stoličného Belehradu, hlavice z Vespému a i.). Podľa uvedeného autora bol fragment súčasťou chórového zábradlia s architrávovou konštrukciou. Pôvodom neskoriantický typ chórových zábradlí mával nad priechodom v strednej časti často polkruhový archivoltu, z akej by mohol pochádzať aj zmieneny a v odbornej literatúre viackrát publikovaný biňanský fragment.

Z rovnakej konštrukcie však pochádzajú aj ďalšie dva, dosiaľ nepublikované fragmenty (presnejšie povedané, ide o jeden fragment, rozložený na dva kusy, obr. 5). Nachádzajú sa v zbierkach Slovenského národného múzea – Archeologického múzea v Bratislave, kam sa dostali v roku 2002 od súkromného darcu. Boli nájdené v 70. alebo 80. rokoch 20. storočia v polohe „Opátske“ v blízkosti kostola.¹ Ďalšie nálezové okolnosti nie sú známe. Ich stav zachovania je podstatne horší, kameň výrazne zvetranejší. Vzhľadom na materiál, tvar, rozmery a výzdobu ale niet pochyb o tom, že všetky tri fragmenty sú zlomkami toho istého poloblúka,

¹ Za informácie ďakujeme PhDr. Š. Holčíkovi, CSc., a PhDr. J. Bartíkovi, PhD.

ktorého vnútorný priemer bol približne 114 cm. Fragment, známy od čias Habovštiakovho výskumu, bol koncovou časťou poloblúka. Vyplýva to z priebehu ukončeného rámovania okolo reliéfne zdobenej plochy. Na bočnej strane tohto fragmentu, ako aj na bočnej strane jedného z ostaných dvoch sa nachádzajú kapsy na ukotvenie skoby, ktorá ich spájala s ďalšími článkami – s chýbajúcimi časťami poloblúka (archivolty), prípadne s horizontálnym brvnom predpokladanej architrávovej konštrukcie. Charakter opracovania fragmentov (výzdoba na čelnej aj zadnej strane, hladný povrch na vrchnej aj spodnej strane) naznačuje, že poloblúk bol situovaný voľne. Spochybňuje to predpoklad, že mohol byť súčasťou oltárneho cibória či západnej emporu a vylučuje domnienku, že by išlo o súčasť portálu (Habovštiak 1963, 176; 1966, 16; Holčík 2000). Hypotéza Š. Oriška o chórovom zábradlí sa tak javí ako najpravdepodobnejšia, a to aj napriek tomu, že archeologický výskum nezachytil v kostole stopy po interiérovej konštrukcii.

Chórové priečky, resp. zábradlia, oddeľovali priestor okolo hlavného oltára od zhromaždiska veriacich v lodi. Takéto deliace prvky tvorili často súčasť vybavenia kostolov od ranokresťanských čias až do vrcholného stredoveku, keď ich (približne od 12.–13. storočia) typologicky začali nahrádzať letnery (lektóriá). Boli mnohorako variované z hľadiska formálneho stvárnenia, situovania v priestore aj použitého materiálu (kameň, drevo). Početné príklady pochádzajú najmä z regiónov južne od Álp (dobré známe sú napr. dalmátske pamiatky tohto druhu). V čoraz väčšej miere však pribúdajú dôkazy o ich výskyte aj v nadalpských oblastiach (napr. materiál uvádzaný v Frühe Kirchen 2003, 886–895 [Karpf] a i.), ktoré naznačujú, že mohli tvoriť súčasť interiérového vybavenia kostolov rôzneho významu a funkcií, vrátane dedinských, ako to dokladajú nálezy v niektorých sakrálnych stavbách z 12. a 13. storočia v okolí Magdeburgu (Roessle 2006, 81–84). Na území Slovenska predstavujú biňanské fragmenty – ak prijmem ich interpretáciu ako súčasť chórového zábradlia – zatiaľ ojedinelý doklad. Zrejme však aj v našom geografickom priestore išlo o rozšírenejší prvok, než by sa mohlo zdať na základe súčasného stavu poznania. Naznačujú to, hoc len sporadicky, nálezy zo susedných oblastí. Existencia interiérových priečok bola preukázaná v kostoloch z 9. storočia v Pohansku pri Břeclavi (Dostál–Kalousek–Macháček 2008, 72, 74) aj v lokalite Zalavár-Borjúállás (Müller 1995, 92). V kontexte ranoarpádovského Uhorska je doložený výskyt deliacich konštrukcií napr. v kostoloch z 11. storočia v Borsode (Wolf 2005, 132, obr. 2) a vo Visegráde (Mecsi 2010, 19). Riešenie nadzemnej časti týchto konštrukcií zostáva v menovaných prípadoch neznáme. Ich existencia bola preukázaná buď na úrovni základov, alebo, čo je prípad Visegrádu, v podobe kolových jamiek a odtlačkov po drevenej priečke umiestnenej približne v strede kostolnej lode. Z chórových či všeobecnejšie deliacich interiérových zábradlí môžu pochádzať aj torzá reliéfne zdobených kamenných dosiek (náležiaciach tiež do okruhu palmetového štýlu 11. storočia) z Kláštora sv. Hadriána v Zalavári, ako aj z niektorého z prvých kostolov na Ostrihomskom hrade a z Baziliky Panny Márie v Stoličnom Belehrade (Marosi 2000; 2000a; 2000b). Existenciu chórovej priečky v poslednom z menovaných kostolov potvrdzujú tiež archeologicky zistené zvyšky interiérovej architektúry (Biczó 2000, 623–624) a opis kostola, spomínajúci zdobenú chórovú stenu, vo Väčšej legende svätého Štefana kráľa, napísanej medzi rokmi 1077 až 1083 (SRH II, 385).

Okolnosti založenia kostola v Bíni-„Opátskom“ nie sú známe. Predpokladá sa však, že kostol bol fundáciou Hunt-Poznanovského rodu, keďže ležal na jeho dedičnom území, ktoré Štefan I. daroval predkovi huntovskej vetvy rodu – Bínovi (CDS I, 70 č. 74⁺). Západná empora je vnímaná ako doklad vlastnickeho charakteru kostola (Habovštiak 1963, 176; Oriško 2002, 11). Objavuje sa aj názor, že išlo o kláštorný kostol (Habovštiak 1966, 16–17; Kozák 1973, 193, 196; Ruttkay–Slivka 1985, 344; Ruttkay 2002), čo by v prípade, ak zotrváme pri názore o zakladateľoch z Hunt-Poznanovského rodu, znamenalo jednu z prvých súkromných, nie panovníckych kláštorných fundácií na území stredovekého Uhorska. Pri úvahe o kláštornom kostole sa argumentuje toponýmiou (Opátske) aj rozmermi kostola. Veľkosť tejto stavby skutočne presahovala rozmery malých dedinských kostolov, predstavu o ktorých si pre ob-

dobie 11. storočia stotožňujeme s takými objektmi, ako je napr. kostol v Nitre-Dražovciach (celková dĺžka 9,85 m, max. šírka 5,98 m). Rozmery biňanského kostola sú porovnateľné s významnejšími stavbami tej doby, napr. s archipresbyteriálnymi, resp. archidiakonálnymi jednolodovými kostolmi v už spomenutom Visegráde (celková dĺžka 18,35 m), Borsode (cca 18 m) či Abaújváre (15,6 m). Na skutočnosť, že ani kostol v Bíni- „Opátskom“ nebol zrejme „obyčajnou“ dedinskou stavbou, poukazuje aj doklad kameňosochársky zdobenej interiérovej architektúry, ktorá v tej dobe predstavovala honosnejší typ výbavy sakrálneho priestoru. V písomných prameňoch však chýba akákoľvek zmienka o kláštore v tejto lokalite. Názov Opátske sa vo vzťahu k polohe so zaniknutým kostolom objavuje prvýkrát (pokiaľ nám je známe) až v kanonickej vizitácii z roku 1732. Opátske (*Apathi*) tu vystupuje medzi majetkami, ktoré šľachtic Štefan Amade testamentárne odkázal cirkvi v Bíni niekedy pred uvedeným rokom (PLE LV 25a, 1732, fol. 21). Označenie lokality v sebe zrejme neuchováva odkaz na existenciu kláštora, ale na zemepána, tak ako sa svojho času domnieval už A. Habovštiak (1963, 176), i keď sa neskôr priklonil k úvahe o kláštornom kostole. Dedina Leánd sa stala opátskym majetkom v roku 1270, keď ju získal premonštrátsky kláštor v Šahách. Napokon aj spomenutá cirkev v Bíni ako nový vlastník spreď roku 1732 sídlila pri kostole niekdajšieho premonštrátskeho opátstva. Pre hypotézu o kláštornom kostole v súčasnosti chýbajú presvedčivejšie argumenty. Prikláňame sa k názoru, že Hunt-Poznanovci postavili na svojom majetku väčší, snáď vlastnícky kostol s farskou funkciou pre okolité obyvateľstvo. Pri úvahe o jeho vlastníckom charaktere sa neopierame ani tak o existenciu empory,² ako skôr o ďalšie spomenuté skutočnosti. Bol založený na majetku vplyvného rodu s úzkymi vzťahmi k panovníckemu dvoru. Okrem toho, kamenné fragmenty architektonického článku indikujú na tú dobu v našom prostredí zrejme nadštandardné interiérové vybavenie, a tým aj osobitný záujem stavebníka, nasledujúceho predlohy významnejších (diecéznych, kláštorných, veľkofarských) súdobých kostolov.

Bíňa, Kaplnka Dvanástich apoštolov

Rotunda s kruhovým pôdorysom a valcovým obvodovým plášfom, do ktorého je v interiéri vpísaná segmentová apsida a 12 ník s funkciou sedílií (obr. 6), stojí necelých 50 m pred západnou fasádou niekdajšieho premonštrátskeho kláštorného kostola (obr. 3). Obe stavby sa nachádzajú na akropole staršieho ranostredovekého sídliska, obývaného už vo veľkomoravskom období a zrejme koncom 10. storočia opevneného mohutnými valmi. Tieto tzv. biňanské šiance sú väčšinou považované za pozostatky vojenského tábora, vybudovaného kniežaťom Vajkom (neskorším uhorským kráľom Štefanom I.) počas bojov s povstalcami Kopáňom (Habovštiak 1966a).

V nadväznosti na staršie archeologické výskumy A. Habovštiaka a Š. Holčíka v okolí oboch sakrálnych stavieb aj v interiéri rotundy kaplnka nedávno prešla stavebno-historickým (Sabadošová–Havlík 2011) a archeologickým výskumom. Podarilo sa spresniť poznatky o rozsahu pôvodného muriva stavby, siahajúceho do výšky asi dvoch tretín (zvyšná časť vrátane kupoly je baroková), o charaktere a úrovni pôvodnej maltovej podlahy, zníženej oproti okolitému terénu, aj o povrchovej úprave stien. Ukázalo sa, že kaplnka bola z exteriéru celoplošne omietnutá a prinajmenšom okenné špalety boli ešte pretreté bielym vápenným náterom. V interiéri sú doložené stopy omietnutia, bieleho náteru i fragmenty dávnejšie známej maliarskej výzdoby.

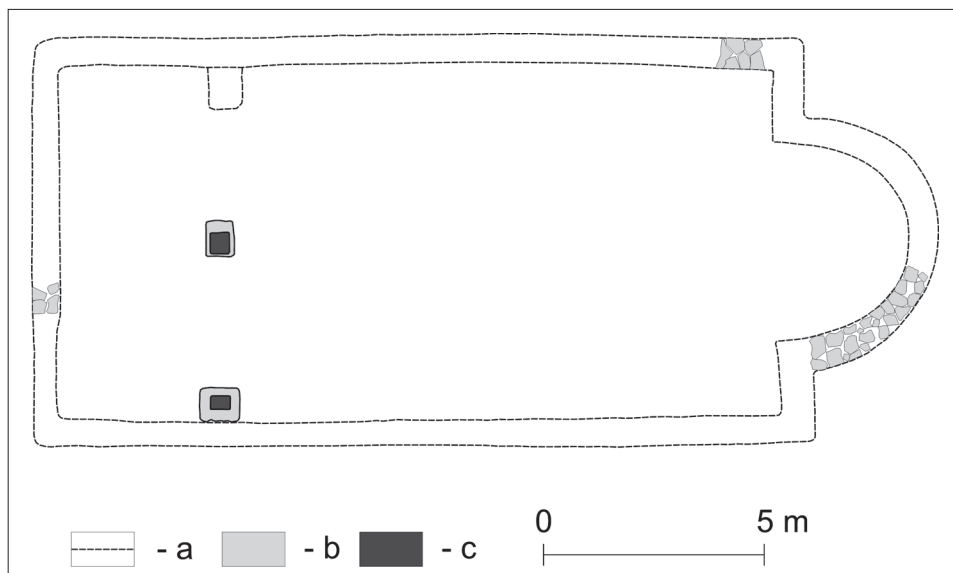
Nálezy veľkomoravských hrobov v blízkosti rotundy viedli A. Habovštiaka spočiatku k úvahe o vzniku stavby vo veľkomoravskom období, čo však následne zavrhol s odôvodnením, že základové murivo obsahovalo úlomky tehál (Habovštiak 1963, 175). Neskôr zistená superpozícia rotundy s hrobom staršieho pohrebiska „*definitívne vylúčila skoršie datovanie než*

² Otázka, do akej miery je západná empora skutočne spoľahlivým dokladom vlastníckeho charakteru sakrálnej stavby (teda vo svojej podstate právnej kategórie, založenej na uplatnení tzv. vlastníckeho, neskôr patronátneho práva), je dlhobodo predmetom diskusií. V novej literatúre, zohľadňujúcej aj slovenské pamiatky a s odkazmi na ďalšiu literatúru, pozri Pomfýová 2011, 60–67.

Obr. 3. Biňa (okr. Štúrovo). Pohľad z východu na farský (bývalý kláštorňý) Kostol Blahoslavenej Panny Márie a Rotundu Dvanástich apoštolov. Foto M. Samuel.

Abb. 3. Biňa (Bezirk Štúrovo). Blick von Osten auf die Selige-Jungfrau-Maria-Pfarrkirche (ehemalige Klosterkirche) und die Rotunde der Zwölf Apostel. Foto M. Samuel.

Obr. 4. Biňa (okr. Štúrovo). Pôdorys zaniknutého Kostola sv. Mikuláša v polohe Opátske: a – negatív základového muriva; b – základové murivo; c – nadzákladové murivo. Podľa Habovštiak 1969, upravil M. Samuel.

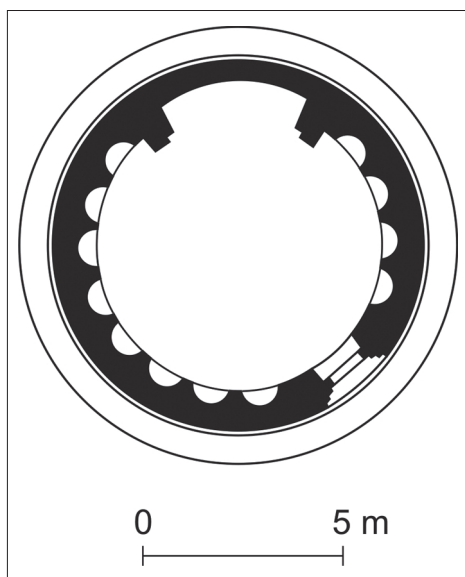
Abb. 4. Biňa (Bezirk Štúrovo). Grundriss der untergegangenen St. Nikolauskirche in der Lage Opátske: a – Negative der Fundamentmauern; b – Fundamentmauer; c – Mauerwerk über dem Fundament. Nach Habovštiak 1969, modifiziert von M. Samuel.

do 11. storočia“ (Holčík 1980, 113). Väčšina bádateľov sa priklonila k datovaniu do 12. alebo až 1. polovice 13. storočia (odkazy na literatúru zhrnul Vančo 2000, 102–103). O nové datovanie aj interpretáciu pôvodnej funkcie rotundy sa najnovšie pokúsili autori posledného architektonicko-historického výskumu E. Sabadošová a M. Havlík (2011, 134–141). Vznik

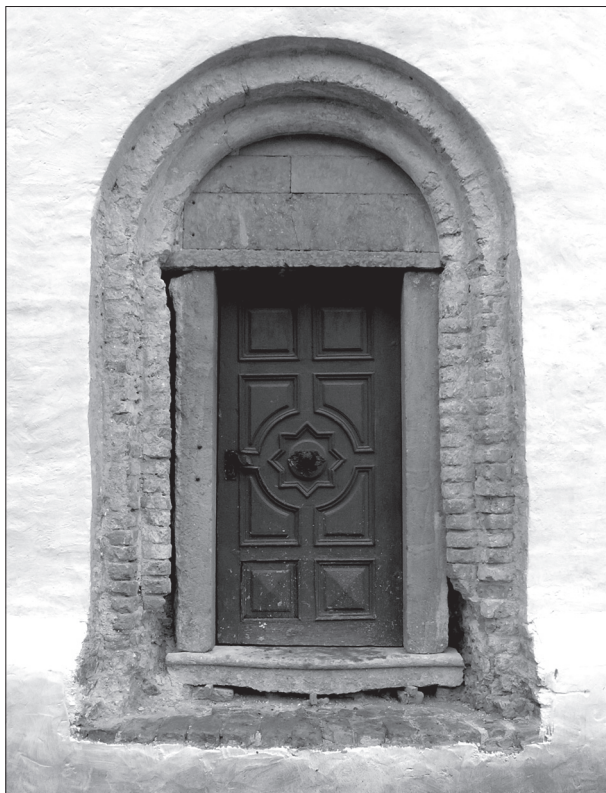

Obr. 5. Biňa (okr. Štúrovo). Poloha Opátske. Fragmente romanischer architektonischer Elemente. Foto B. Pomfýová, M. Samuel.
 Abb. 5. Biňa (Bezirk Štúrovo). Lage Opátske. Fragmente romanischer architektonischer Elemente. Foto B. Pomfýová, M. Samuel.

rotundy spojili s predpokladaným vojenským táborom Štefana I. a označili ju za baptistérium, vybudované v areáli tohto tábora na konci 10., prípadne v prvej polovici 11. storočia. Túto interpretáciu je však potrebné odmietnuť. Veľmi voľné, až beletristické narábanie s historickým kontextom (napr., že dôvodom na výstavbu rotundy mohla byť korunovácia Štefana za prvého uhorského kráľa) pre uvedenú interpretáciu nepostačuje. Nateraz nemáme žiaden stavebno-historický či archeologický a už vôbec nie písomný doklad, ktorý by nám umožňoval také skoré datovanie rotundy, a tým aj zmienenu funkčnú interpretáciu. Pri určení funkcie baptistéria sa uvedení autori okrem skorého datovania opreli najmä o formálnu podobnosť s niektorými severotalianskymi baptistériami, čo tiež nie je postačujúci argument. Podobný, v neskoršej antike koreniaci dispozičný princíp centrály s vpísanými vnútornými nikami sa uplatňoval pri stavbách s rôznou funkciou. Stavebná dispozícia stredovekých sakrálnych stavieb sa neuväčšovala v rigoróznejšej väzbe na funkciu: tak ako sa mohli stavby s podobnou funkciou vyznačovať odlišným architektonickým riešením, tak mohli sakrálne stavby s analogickou dispozíciou plniť rozličné funkcie (vo vzťahu k centrálam poskytuje dobrý prehľad napr. Untermann 1989). V Biňi chýba nielen najjednoduchší doklad – piscina, namiesto ktorej menovaní autori predpokladajú krstiteľnicu, ale chýba tu aj kostol, ku ktorému by domnelé ranostredoveké baptistérium malo náležať, keďže baptistéria boli vždy sprievodnými stavbami pri kostoloch s právom krstu. Je síce pravdepodobné, že na mieste dodnes stojaceho premonštrátskeho kostola zo začiatku 13. storočia existovala staršia sakrálna stavba. Avšak veľmi neisté indicie neumožňujú seriózne rozvíjať úvahy o období vzniku či význame tohto zatiaľ len hypoteticky predpokladaného objektu. Zaniknutý Kostol sv. Kataríny, o ktorom sa E. Sabadošová a M. Havlík (2011, 141)

Obr. 6. Biňa (okr. Štúrovo). Pódorys Rotundy Dvanástich apoštolov. Podľa Habovštiak 1966, upravil M. Samuel.
 Abb. 6. Biňa (Bezirk Štúrovo). Grundriss der Rotunde der Zwölf Apostel. Nach Habovštiak 1966, modifiziert von M. Samuel.

Obr. 7. Biňa (okr. Štúrovo). Portál Rotundy Dvanástich apoštolov, stav pred poslednou pamiatkovou obnovou. Foto M. Kalinová.

Abb. 7. Biňa (Bezirk Štúrovo). Portal der Rotunde der Zwölf Apostel, Zustand vor der letzten Restaurierung. Foto M. Kalinová.

hradnom vrchu v Ostrihome (Lóvei 1992, 7, 27). Ako exkluzívny materiál bol kvôli svojmu vizuálnemu efektu uplatnený najprv na stavbe tamojšej Katedrály sv. Vojtecha. Ťažil sa v kráľovských lomoch pri dedine Tardos, ktoré kráľ Imrich (1196–1204) daroval ostrihomskému arcibiskupovi. Prácu s týmto materiálom (a do istej miery zrejme tiež organizáciu ťažby) mala na prelome 12. a 13. storočia v rukách špecializovaná kameňosochárska dielňa, zbehlá v opracovaní „mramoru“ a kombinovaní rôznofarebného materiálu (Marosi 1984, 34; Lóvei 1992, 4–5). Použitie tohto materiálu na rotunde v Bíni je podľa nášho názoru ďalším dokladom úzkych architektonických, či presnejšie kameňosochárskych väzieb k Ostrihomu, aké dokladá aj vedľa stojaci premonštrátsky kostol. Podľa zistení architektonicko-historického výskumu je tympanón primárnou súčasťou portálu, no pri jeho vyskladaní došlo k sekundárnemu opracovaniu použitých kamenných blokov (k zosekaniu už predtým existujúceho profilu). Nové je tiež zistenie, že plocha tympanónu bola omietnutá (Lupták 2011, 40, 46; Sabadošová–Havlík 2011, 130), čo sa premietlo aj do súčasnej pamiatkovej úpravy objektu. Na základe uvedeného sa dá predpokladať, že bloky z červeného vápenca neboli v tympanóne portálu rotundy použité kvôli vizuálnym kvalitám kameňa, ale že išlo skôr o druhotné využitie materiálu (nevyužitých alebo poškodených kusov?), ktorý bol v Bíni uplatnený pravdepodobne vo väčšej miere, než by sa dalo usudzovať na základe zachovaného stavu tunajších pamiatok. Naznačuje to ďalší významný nález – fragment levej hlavy, objavený počas výkopových prác pri vonkajšom obvode rotundy. Bol taktiež vytesaný z červeného vápenca, podľa nášho názoru však nesúvisí s architektúrou rotundy, ale vedľa stojaceho kláštorného kostola, o čom sa ešte zmienime. Iný nález – „plochý balvan

domnievajú, že „bol postavený v dávnej minulosti a mohol mať súvis s rotundou“, bol s veľkou mierou pravdepodobnosti klauzúrnou kaplnkou premonštrátskeho kláštora (pozri text nižšie).

Prikláňame sa k názoru, že Rotunda Dvanástich apoštolov vznikla okolo roku 1200 alebo o niečo neskôr a jej výstavba súvisela s existenciou tunajšieho kláštora premonštrátov. Naše datovanie sa opiera o použitie kamenných blokov z červeného vápenca v tympanóne portálu rotundy. Veľmi kvalitný druh vápenca, nazývaný aj červený mramor, pochádza s najväčšou pravdepodobnosťou z lomov v pohorí Gerece pri Ostrihome. V stredovekom Uhorsku bol tento materiál s obľubou využívaný v architektúre aj sochárstve, pričom sa s jeho ťažbou pre spomenuté účely začalo podľa súčasných poznatkov v poslednej štvrtine 12. storočia pri prestavbe kráľovského a arcibiskupského sídla na

z červeného mramoru, otlčený do oblúka (náhr. kameň?) šikmo dolu“ pochádza z výskumu v Bíni-„Opátskom“ (Habovštiak 1969).

Hoci sa rotunda nenachádzala priamo v klauzúre premonštrátskeho kláštora, môžeme ju považovať za súčasť kláštorného areálu. Bolo častým javom, že sakrálnu topografiu stredovekých kláštorov, ale aj iných cirkevných inštitúcií, tvorili popri hlavnom kostole ďalšie sakrálne stavby – vedľajšie kostoly, resp. kaplnky. Tvorili ciele alebo zastávky procesií, ktoré boli vo väčšej či menšej miere neodmysliteľnou súčasťou liturgického života každého stredovekého kláštora a spoločenstva vôbec (na význam procesiovej liturgie poukázal aj v súvislosti s biňanskou rotundou už Marosi 1986, 104–105). Okrem toho plnili aj iné funkcie, ktoré sa v konkrétnostiach líšili podľa miestnych zvyklostí a podľa toho, či boli tieto vedľajšie sakrálne stavby súčasťou klauzúry a boli teda prístupné len členom rehoľného spoločenstva (u nás napr. rotunda v severovýchodnom rohu klauzúry kláštora v Krásnej nad Hornádom), alebo stáli mimo nej. V druhom prípade mohli okrem toho, že slúžili liturgickým potrebám kláštornej komunity, fungovať napr. aj ako farské kostoly pre okolité obyvateľstvo. V Bíni takúto funkciu naznačuje (prinajmenšom pre neskoršie obdobie) zmienka o „*farskom kostole bez veže*“ (*unam ecclesiam parochialem sine turri*) z roku 1391 (ZsO I, 245 č. 2222), vzťahujúca sa pravdepodobne na rotundu. Veľmi podobná situácia ako v Bíni je doložená v maďarských lokalitách Boldva a Ják. V prvom prípade vznikla medzi rokmi 1175–1180 súčasne s kláštorným kostolom benediktínov jednoapsidová rotunda na jeho južnej strane (Valter 1998, 12–13). V Jáku stojí dodnes pred západnou fasádou benediktínskeho kostola dvojpodlažná tetrakoncha. Bola vybudovaná v polovici 13. storočia počas dostavby kláštorného kostola na mieste staršej jednoapsidovej rotundy z 11. storočia (Valter 2005, 48, 73, 97). V oboch prípadoch sa uvažuje, že rotundy slúžili aj ako farské kostoly. Liturgická funkcia rotundy v Boldve je okrem toho naznačená zápisom v Prayovom kódexe, ktorý tu bol istý čas uchovávaný alebo tu dokonca vznikol. Podľa tohto zápisu sa veľkonočná procesia začínala v kláštornom kostole a prechádzala do Kaplnky sv. Margity Antiochijskej (rotundy), pričom sa počas pochodu spievala antifona *Cum rex gloriae* (Valter 1998, 12). Podobnosť situácie v Bíni a Jáku spočíva okrem situovania rotúnd pred západnou fasádou kláštorného kostola tiež v tom, že centrály tu boli na rozdiel od hlavných kostolov postavené z tehál.

Naznačená funkčná spojitosť rotundy s kláštorom nevylučuje domnienku vyslovenú viacerými bádatelmi, že rotunda v Bíni patrí medzi centrály stredovekého Uhorska ovplyvnené blízkovýchodnou architektúrou v čase križiackych výprav. Reálnosť tohto predpokladu zvyšuje v Bíni fakt, že tunajší zemepán Omodej sa zúčastnil piatej križiackej výpravy. Snáď práve jeho zobrazuje jeden z fragmentov neskororománskej nástennej maľby v interiéri rotundy, na ktorom je namaľovaný rytier – križiak, klačiaci so zopätými rukami pred dnes už zaniknutou postavou Madony (Dvořáková–Krása–Stejskal 1978, 77). V kontexte týchto súvislostí sa ponúka hypotéza, že to bol práve on, kto postavil rotundu ako votívnu stavbu, či už pred svojim odchodom na výpravu v nádeji na šťastný návrat, alebo z vďaky po príchode.

Premonštrátsky Kláštor a Kostol Panny Márie

Najstaršia písomná zmienka o Konvente Blahoslavenej Panny Márie v Bíni (*Conventus beatae Marie Virginis de Been*) sa nachádza v listine Šahanského konventu z roku 1273, ktorá je zachovaná v odpise z 13. januára 1356. Dokument obsahuje poslednú vôľu zosnulého magistra Štefana, syna nebohého Omodeja, člena biňanskej vetvy Hunt-Poznanovcov, ktorú si od Štefanovej matky, vdovy a sestry vypočuli prior Marek a subprior Augustín z konventu v Šahách. Testamentárny odkaz magistra Štefana predniesla ústne jeho manželka a príbuzné za prítomnosti svedkov, vrátane nemenovaného biňanskeho prepošta. Z listiny sa dozvedáme, že Štefan bol „*pochovaný pri (vo) svojom kláštore v Bíni*“ (*defunctus apud monasterium suum in Ben tumularetur*) a že potvrdil donáciu, ktorú kláštoru daroval už jeho otec Omodej predtým, než sa v roku 1217 s kráľom Ondrejom vydal na piatu križiacku výpravu do Palestíny (... keď sa s kráľom Ondrejom preplavil cez more, pre spásu svojej duše, potvrdiac svojmu kláštoru v Bíni navždy daroval [...]. *pater suus Omodeus, cum*

transfretaret cum rege Andrea, pro remedio animo sue, monasterio suo de Ben confirmando donaverat in perpetuum [Kemend]...). Rok 1217 sa niekedy uvádza ako dátum fundácie, čo však z textu listiny nevyplýva (CDH V/2, s. 138). Podľa prevažujúceho názoru historikov, ktorí sa zaoberali touto otázkou, Omodej obdaroval už existujúcu inštitúciu. Okolnosti založenia zostávajú otázne. Za takmer isté možno považovať, že zakladateľom bol niekto z Hunt-Poznanovcov, ktorých potomkovia si udržali patronátne právo nad kláštrom zrejme počas celého stredoveku. Ich „vlastnícky“ vzťah ku kláštrom vyjadrujú formulácie v listinách: Omodej obdaroval „*svoj kláštor*“, Štefan bol pochovaný „*vo svojom kláštore*“ a aj František a Ladislav z Bíne v roku 1392 v istom spore o pôdu uviedli, že metačná listina je v úschove „*ich*“ biňanského prepošta (Žažová, 2012). Premonštrátsky kláštor v Bíni sa tak radí do kategórie fundácií, pre ktoré historiografia zaviedla označenie rodové kláštory (Fügedi 1991).

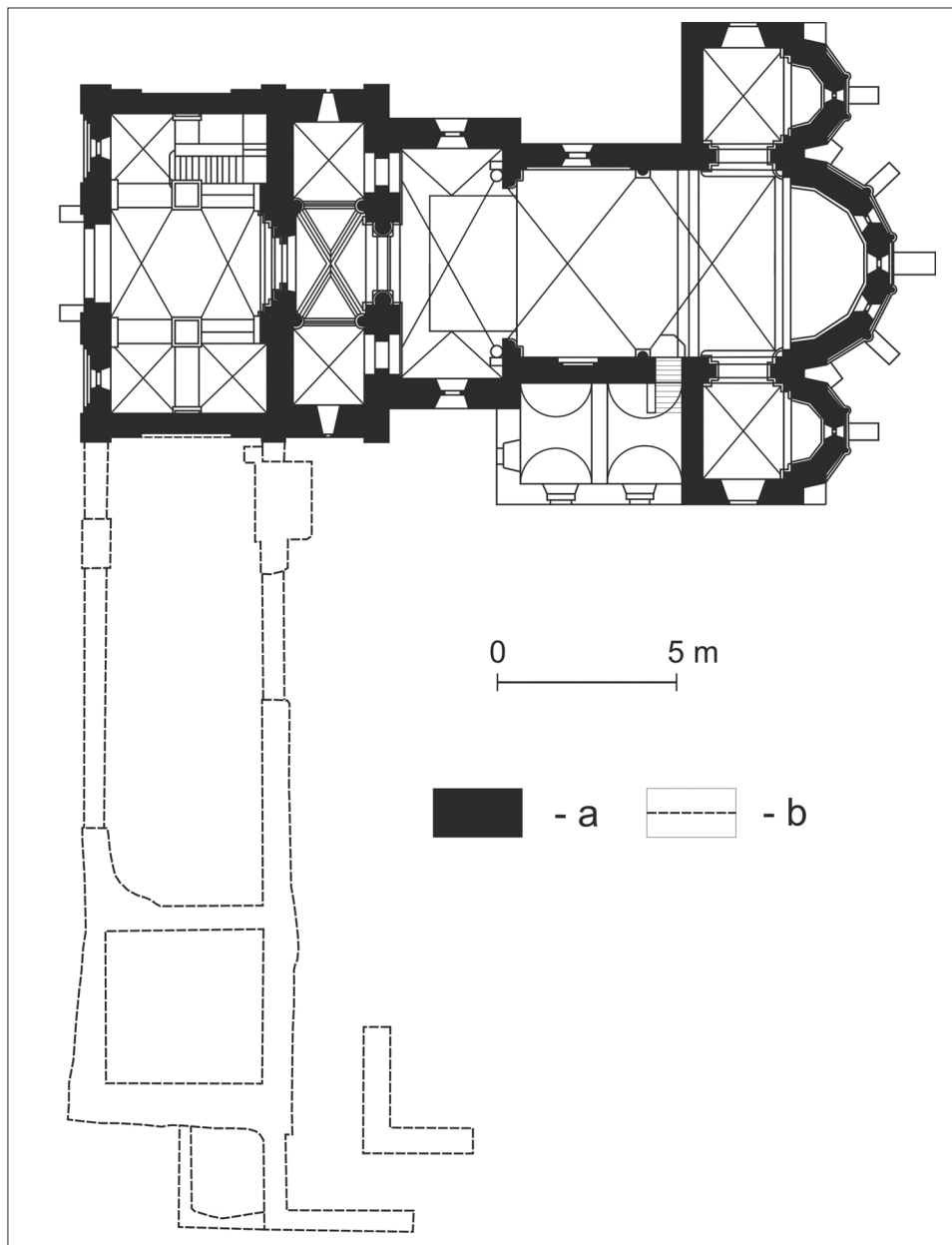
Viacerí bádatelia kladú založenie kláštora už do 12. storočia, pričom sa zároveň domnievajú, že pôvodne nebol založený pre premonštrátov, ale benediktínov. Pre takéto tvrdenie súčasný stav bádania neposkytuje presvedčivé dôkazy (Žažová, 2012). Všeobecnejšie formulovaný predpoklad staršej sakrálnej tradície, siahajúcej prinajmenšom do 12. storočia, je ale namieste. Pripúšťajú ho indície získané archeologickým výskumom. Sú to jednak najstaršie hroby, datované rámcovo do 11. až 12. storočia, zistené na mieste kláštora (Habovštiak 1991, 130), ako aj možné náznaky starších stavebných fáz či architektúry. K takým patrí napr. zmienka A. Habovštiaka (1966, 18) o „*dvoch základoch pilierov v bezprostrednej blízkosti kostola prekryté kláštorným múrom*“, ktoré viedli menovaného autora k úvahe o existencii staršieho kostola. V tomto kontexte nemusí byť bez významu ani tvrdenie, opakovane sa objavujúce v kanonických vizitáciách z 18. storočia, že zakladateľom kláštorného kostola bol komes Lampert z rodu Hunt-Poznanovcov (1080–1132).

Zaniknuté budovy kláštornej klauzúry sa nachádzali na južnej strane kostola (obr. 8). Ich postupný zánik sa začal pravdepodobne po odchode premonštrátov z Bíne v 16. storočí. Rozrumenené zvyšky kláštora spomínajú viaceré písomné pramene z rokov 1696–1827 (Žažová 2008, 94). V 18. storočí mali byť dokonca viditeľné ešte nástenné maľby v refektóriu (Henszlmann 1862, 234). Z archeologického výskumu, ktorý na mieste klauzúry realizoval V. Mencl v roku 1935 (Mencl 1937, 245), sa zachovala nepublikovaná skica.³ Ďalšie výskumy realizovali medzi 60. až 90. rokmi 20. storočia na mieste kláštora A. Habovštiak a Š. Holčík (Camenzind 2011, 16). Potvrdili, že na južnej strane kostola stáli budovy kláštornej klauzúry, zoskupené do tradičnej dispozície s pravouhlým rajským dvorom. Ako Mencl, tak neskôr menovaní dvaja autori odkryli trojpriestorové (?) západné krídlo a časť južného krídla (plán naskicovaný V. Menclom sa ale úplne nezhoduje s plánom A. Habovštiaka). Východná časť štvorkrídlovej dispozície zanikla bez stopy, zrútila sa v dôsledku eróznej činnosti rieky Hron.

Zachovaný kláštorný (dnes farský) kostol je jednoloďovou stavbou, na východnej strane rozšírenou o bočné kaplnky a ukončenou tromi polygonálnymi apsidami (obr. 8). Výrazná západná časť kostola svojou dĺžkou presahuje dĺžku lode i s chórom a východným trojapsidálnym uzáverom. Pozostáva zo skladby viacerých vzájomne prepojených častí – podklenutej empy (dnes v podstatne zmenenej podobe), dvojvežového priečelia a vstupnej predsiene. Kameňosochárska výzdoba kostola dokladá, že na jeho stavbe pracovali prinajmenšom sčasti kamenári, ktorí sa na prelome 12. a 13. storočia podieľali na prestavbe katedrály a paláca v kráľovskom a arcibiskupskom sídle v Ostrihome (Marosi 1984, 41, 94–96 a i.; Sándor 2008, 112–130 a i.; Oriško 2010). Na základe formálnych a štýlových súvislostí biňanský kostol možno datovať pred rok 1217, ku ktorému sa nepriamo viaže prvá zmienka o kláštore. V uvedenom roku kostol už mohol stáť, alebo sa nachádzať v záverečnej fáze výstavby. Stavebníkom bol pravdepodobne Omodej, ktorý sa po boku kráľa zúčastnil križiackej výpravy. Blízky vzťah donátora k panovníckemu dvoru ponúka vysvetlenie aj pre priame architektonické väzby k Ostrihomu.

³ Archív Pamiatkového úradu SR, Zbierka základných výskumov, Z-3416, 19.

Premonštrátsky kostol v Bíni patrí medzi najvýznamnejšie románske pamiatky na území Slovenska. Do jeho pôvodného vzhľadu ale výrazne zasiahli viaceré prestavby. V roku 1683 Bíňu (a zrejme aj kostol) zničili poľské vojská, vracajúce sa po porážke osmanskej armády pri Viedni. Podľa portálneho súpisu z roku 1696 boli sakrálné stavby v ruínách. Kanonická

Obr. 8. Bíňa (okr. Štúrovo). Pódorys bývalého premonštrátskeho kostola a preskúmaných zvyškov zaniknutého kláštora. a – stojace murivá; b – odkryté murivá zaniknutého kláštora. Podľa Mencil 1937 a V. Mencil – nepublikované rukopisné poznámky, Archív Pamiatkového úradu SR, Z 3416, upravil M. Samuel.

Abb. 8. Bíňa (Bezirk Štúrovo). Grundriss der ehemaligen Prämonstratenserkirche und der untersuchten Relikte des untergegangenen Klosters. a – stehendes Mauerwerk; b – freigelegtes Mauerwerk des untergegangenen Klosters. Nach Mencil 1937 und V. Mencil – unveröffentlichte handschriftliche Bemerkungen, Archiv des slowakischen Denkmalmamtes, Z 3416, modifiziert von M. Samuel.

vizitácia z roku 1701 uvádza, že okrem kaplniek a veží sa deštrukcia kostola začala po odchode Osmanov (Haiczl 1938, 9–10). Ako dátum následnej obnovy sa uvádza rok 1722 (Henszlmann 1862, 235), podľa vizitácie došlo ku konsekrácii obnoveného kostola 17. mája 1732. V tomto období kostol znovu zaklenuli, pristavali sakristiu, upravili emporu. Prestavbu západnej predsiene datuje vizitačný protokol (PLE LV 198, 1787, fol. 63) do roku 1746, keď mal byť vybudovaný nový vstup (vestibul) s klenbami a stĺporadím. Oprava kostola sa spomína aj v roku 1800 (Henszlmann 1862, 235), dve zásadné obnovy potom nasledovali v druhej polovici 19. storočia. V rokoch 1861–1862 prebehla rekonštrukcia pod vedením

Obr. 9. Biňa (okr. Stúrovo). Skica anonymného autora (G. Czigler?), zachytávajúca podobu západnej fasády bývalého prämonštrátskeho kostola pred rekonštrukciou v rokoch 1895–1898. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ / Národné centrum Gyulu Forstera služieb a ekonomiky v oblasti kultúrneho dedičstva v Budapešti, K 1556. Abb. 9. Biňa (Bezirk Stúrovo). Skizze eines anonymen Zeichners (G. Czigler?) mit der Westfassade der ehemaligen Prämonstratenserkirche vor der Restaurierung 1895–1898. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ / Nationales Dienstleistungs- und Wirtschaftszentrum Forster Gyula für das Kulturerbe in Budapest, K 1556.

klasicisticky orientovaného budapeštianskeho architekta Jozefa Hilda (obr. 9) a v rokoch 1895–1898 bol kostol reštaurovaný (obr. 10) v neorománskom duchu podľa plánov Győző Cziglera. V tejto podobe sa kostol zachoval do konca 2. svetovej vojny, keď ho 27. marca 1945 počas ústupu nemeckej armády vážne poškodil výbuch (obr. 11). Následná obnova (obr. 12) prebehla podľa plánov A. Piffľa v rokoch 1951 až 1955 (Piffľ 1970, 194). Architektonické premeny, ktorými kostol prešiel od Hildovej klasicizujúcej úpravy (obr. 9), možno do určitej miery rekonštruovať na základe archívnych plánov a fotodokumentácie, uloženej jednak v archíve Národného centra Gyula Forstera služieb a ekonomiky v oblasti kultúrneho dedičstva (Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, býv. Úrad na ochranu kultúrneho dedičstva / Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) v Budapešti a jednak v archíve Pamiatkového úradu v Bratislave.⁴ Viaceré dôležité prvky pôvodného riešenia zostávajú napriek tomu nejasné. Za autentický, súvisiaci s neskororománskou podobou kostola, môžeme považovať pôdorys (okrem sakristie a súčasného rozsahu západnej empory), z veľkej časti obvodové murivo, západný portál a v zásade aj interiérové podporné články a reliéfne zdobené hlavice, hoci sa novoveké prestavby dotkli aj ich (podrobnejšie sa týmito prvkami naposledy zaoberal Oriško 2010).

Najviac nejasností sa spája s otázkou pôvodného riešenia západnej empory (viac k tomu obr. 12; Oriško 2010, 287–288) a predsieni. Dnešná predsieň je novotvarom z 50. rokov (obr. 10). Pôvodná, hoc viackrát upravovaná predsieň bola úplne zničená výbuchom v roku 1945, po ktorom z nej zostali len ruiny. Na jednej z fotografií z povojnového obdobia, zachytávajúcej tento stav (archív Pamiatkového úradu SR, sign. 345/26), je zreteľne vidieť, že južný múr predsieni (z ktorého v tom čase ešte stálo torzo) bol pristavaný k náročnej lizéne južnej veže a obe stavebné časti boli previazané len na jednom mieste spojovacím kvádom. Z toho môžeme usudzovať, že predsieň bola ku kostolu pristavaná dodatočne, zrejme však len s krátkym časovým odstupom (druhotnú prístavbu predsieni konštatovali už Piffľ 1952, 56, aj Tóth 2008, 160). Špáru medzi múrmi predsieni a severnej kostolnej veže zistil na úrovni základov aj A. Habovštiak, zároveň ale konštatoval, že základy oboch častí mali rovnaké zloženie (Habovštiak 1969a, 8). Predsieň patrila bezpochyby k románskej dispozícii kostola. Bola totiž vybudovaná z rovnakých kamenných kvádrov ako kostol. Vyplýva to z povojnových fotografií, najmä však z jednej fotografie, ktorú urobil historik umenia Péter Gerecze počas Cziglerovej rekonštrukcie v 90. rokoch 19. storočia (obr. 10). Obnažené murivo predsieni obsahovalo v tom čase ešte kompaktné časti (najmä na južnej strane), vybudované z kamenných kvádrov. V čase výstavby kostola musel byť kameň do Bíny dovážaný, keďže v okolí sa žiadne jeho zdroje nenachádzajú. Z tohto dôvodu sa nielen na stavbu vedľa stojacej rotundy, ale aj pri novovekých prestavbách kostola použila tehla. Vychádzajúc z uvedeného, možno na základe Gereczeho fotografie (obr. 10) považovať za pôvodné aj polkruhovo ukončené arkády s bočnými rímsami na západnej fasáde a bočných stranách predsieni.

Zaujímavé zistenie priniesla archeologická sonda pri severnej veži kostola, ktorú v roku 1963 urobil A. Habovštiak (1969a, 8–9). Predsieň mala takmer také hlboké základy (304 cm), ako sú základy veže (315 cm). A. Habovštiak dal toto zistenie do súvisu s ním predpokladanou existenciou staršieho kostola (pozri tiež Habovštiak 1963, 176). Pravdepodobnejšie však je, že je to dôsledok plánovania predsieni ako dvojpodlažnej stavby, čo s ohľadom na ostrihomské väzby do istej miery zvažoval už E. Marosi (1984, 41). Realizovaný však bol len prízemný variant. Nad predsieňou sa totiž nachádzalo kruhové okno osvetľujúce emporu a poukazujú na to aj zistenia (stopy po oblúkoch a strešných štítoch), ktoré pri obnovách kostola v 19. a 20. storočí uskutočnili I. Henszlmann a A. Piffľ. Predsieň bola pravdepodobne zaklenutá a jej klenbu podopierali uprostred dva piliere, deliace predsieň na tri krátke lode s dĺžkou dvoch klenbových polí (Henszlmann 1862, 236; Mencl 1937, 251, obr. 46; Sándor 2008, 160; na túto situáciu zrejme nadviazalo barokové zaklenutie). Tomu mohlo zodpove-

⁴ Tieto plány dovoľujú korigovať doterajšie tvrdenia, že nie je známy charakter, rozsah ani presnejšie detaily úpravy J. Hilda (Oriško 2010, 285) a že Cziglerov zásah nie je podrobne archívne zaznamenaný (Ciulisová 1999, 35). Rozbor týchto plánov bude predmetom samostatnej pripravovanej štúdie.

Obr. 10. Biňa (okr. Štúrovo). Bývalý premonštrátsky kostol počas rekonštrukcie realizovanej podľa plánov G. Cziglera v rokoch 1895–1898. Foto P. Gerecze. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ / Národné centrum Gyulu Forstera služieb a ekonomiky v oblasti kultúrneho dedičstva v Budapešti, sign. 63179PD.

Abb. 10. Biňa (Bezirk Štúrovo). Ehemalige Prämonstratenserkirche während der nach den Plänen von G. Czigler in den Jahren 1895–1898 durchgeführten Restaurierung. Foto P. Gerecze. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ / Nationales Dienstleistungs- und Wirtschaftszentrum Forster Gyula für das Kulturerbe in Budapest, Sign. 63179PD.

dať zastrešenie predsiene tromi sedlovými strechami, aké predpokladal A. Piffel (1952, 56).

Henszlmann (1862, 236), ktorý spolu s A. Ipolyi-Stummerom navštívil stavbu počas Hildovej rekonštrukcie, spomenul vo svojom opise, že na pravej a ľavej strane západného portálu (obr. 13) zakrytého predsieňou boli dva prístenné stĺpy s hlavicami, zodpovedajúcimi pôvodnému štýlu kostola. A. Piffel (1952, 56) uviedol zase stopy valenej klenby, na základe ktorých uvažoval o „*predsienke malých rozmerov, zakrývajúcich len portál*“. Pokiaľ Henszlmann a Piffel správne identifikovali stopy pôvodnej štruktúry, mohlo ísť nie o „predsienku“, ale presnejšie o portálový baldachýn. Súčasťou takejto portálovej architektúry mohla byť aj socha leva, ktorej fragment bol v roku 2006 nájdený pri rotunde (obr. 13; Čurný 2013). Hoci ide o malý fragment, bezpečne nás privádza k analógii v Ostrihome, kde dva levy (ako stĺpové podnože) boli súčasťou západného portálu Katedrály sv. Vojtecha, vytvoreného medzi rokmi 1185 až 1196 (Marosi 1984, 14, 28). Z ostrihomských levov sa zachoval jeden, vystavený dnes v Maďarskom národnom múzeu (obr. 15). Afinity biňanského fragmentu s týmto ostrihomským levom – rozmery, modelácia hrivy, uší, očí i použitý materiál – červený „mramor“ – sú natolko výrazné, že ich možno považovať za práce rovnakej dielne. Môžeme tak predpokladať, že objednávka z Bíny prišla len v krátkom časovom odstupe po dokončení západného portálu v Ostrihome a stavebné práce na biňanskom kostole tak môžeme posunúť do doby okolo roku 1200 (Pomfyová-Samuel 2013). Mnohokrátým väzbám na Ostrihom možno napokon pripísať aj myšlienku zaklenutej západnej predsiene. Vzorom bola zrejme (dvojpodlažná?) predsieň Katedrály sv. Vojtecha (Marosi 1984, 40–42).

Architektonické riešenie premonštrátskeho kostola v Bíni spájalo reprezentačno-religiózne nároky svetského stavebníka a interné, liturgické potreby konventu. Hlavnou úlohou rodových kláštorov, medzi ktoré patrila aj biňanská fundácia, bolo memoriálnou liturgiou,

Obr. 11. Biňa (okr. Štúrovo). Bývalý premonštrátsky kostol po poškodení počas 2. svetovej vojny. Foto archív Pamiatkového úradu SR, sign. 345/37.

Abb. 11. Biňa (Bezirk Štúrovo). Ehemalige Prämonstratenserkirche nach ihrer Beschädigung im 2. Weltkrieg. Foto Archiv des Denkmalmamtes der Slowakei, Sign. 345/37.

Obr. 12. Biňa (okr. Štúrovo). Pohľad z juhozápadu na súčasný stav bývalého premonštrátskeho kostola. Foto P. Breier, uložená v archíve Ústavu dejín umenia, sign. D-5245-APVT.

Abb. 12. Biňa (Bezirk Štúrovo). Blick von Südwest auf den derzeitigen Zustand der ehemaligen Prämonstratenserkirche. Foto P. Breier, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Sign. D-5245-APVT.

najmä zádušnými omšami, pripomínať pamiatku svetského patróna a jeho príbuzenstva. Úlohou architektúry bolo deklarovať prestíž rodu. Funkcie súvisiace s reprezentáciou svetských patrónov a liturgickou starostlivosťou o ich duše sa pravdepodobne sústredili, podobne ako v iných rodových (a nielen kláštorňoch) kostoloch, do veľkoryso koncipovanej západnej časti. Hoci nevieme, či bol v Bíni okrem Omodejovho syna Štefana pochovaný aj iný člen zakladateľského rodu, v západnej časti kostola mohla byť plánovaná rodová nekropola. Do úvahy prichádza priestor pod emporou i západná predsieň (Tóth 2008, 171–172). Druhá z možností by zodpovedala funkcii západnej predsiene v Ostrihome. O jej sepulkralnej funkcii v 13. storočí vypovedajú písomné pramene (Maros 1984, 42, 78). Samotná empora, pôvodne prístupná z lode schodiskom pri jej severnej stene, mala zrejme liturgické využitie, pozostatkom čoho by mohla byť dvojica polkruhovo ukončených, snáď oltárnych (Tomaszewski 1974, 272) ník vo východných úsekoch muriva empory.

Priestor vyhradený laickým návštevníkom kostola, prípadne hospodárskemu personálu kláštora (konveršom) bol redukovaný na pomerne krátky úsek lode. Východná časť kostola tvorila súčasť klauzúry. Priestor pred hlavným oltárom, situovaný v strednej apside alebo pred ňou, slúžil ako mníšsky chór (resp. vzhľadom na to, že išlo o premonštrátsky rád, chór kanonikov). Nevieime, ako hlboko siahal do lode, snáď po úroveň východnej dvojice prístenných klenbových prípor, ktorých vysoko osadená päťka (situácia zachovaná na severnej strane) mohla sledovať výškový rozdiel medzi niveletou lode a chóru alebo prítomnosť chórového zábradlia.⁵ Bočné kaplnky, otvárajúce sa arkádami do pôvodne mníšskeho chóru (chóru kanonikov), reagovali na liturgické potreby konventu. Nutnosť bočných kaplniek, či

⁵ Vzájomným vzťahom oltárneho priestoru, chóru a lode sa zaoberali aj štatúty premonštrátskeho rádu. Nariaďovali, aby oltárny priestor bol od chóru prevýšený o niekoľko stupňov. V pôstnom čase mal byť chór oddelený od oltárneho priestoru aj od lode závesmi (Hardick 1935, 36).

Obr. 13. Biňa (okr. Štúrovo). Západný portál bývalého premonštrátskeho kostola. Foto P. Breier, uložená v archíve Ústavu dejín umenia SAV.
 Abb. 13. Biňa (Bezirk Štúrovo). Westportal der ehemaligen Prämonstratenserkirche. Foto P. Breier, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

presnejšie bočných oltárov, vyplývala z požiadavky v premonštrátskych predpisoch o súkromných, zádušných omšiach, ktoré sa nesmeli spievať v chóre pri hlavnom oltári (Hardick 1935, 35–36). Nad kaplnkami biňanského kostola sa pôvodne nachádzali podkrovné priestory „*pripomínajúce akési empor*“, ktoré sa do mníšskeho chóru otvárali „*akýmisi portálikmi*“ (Mencl 1937, 246) (zamurované „portáliky“ nad arkádami bočných kaplniek sú viditeľné aj dnes). Využitie týchto podkrovných priestorov je neisté, mohlo však ísť o obmenu východných empor, o ktorých sa uvažuje ako o speváckych tribúnach, odkiaľ mal zaznievať spev tzv. anjelských, teda chlapčenských chórov (Marosi 1986, 99–103).

Jednolodovú dispozíciu premonštrátskeho kostola v Bíni nie je výstižné interpretovať ako redukciu bazilikového usporiadania (Mencl 1937, 253–254). V Bíni bol realizovaný stavebný typ s dlhou, až do karolínskeho obdobia siahajúcou tradíciou. Jeho

charakteristickým znakom sú anexy vo východnej časti, ktoré v exteriéri vytvárali dojem znížených ramien transeptu (transept bas), liturgicky však plnili funkciu samostatných kaplniek. Vytvorenie a opakovaná recepcia tohto stavebného typu súviseli s reformnými prúdmi v prostredí kláštorov (nielen premonštrátskych) a kapitúl, ktoré riešili vzťah chórového, oltárneho a „laického“ priestoru (Marosi 1984, 160–161; Sennhauser 1990, 104–126). Na území stredovekého Uhorska má jednolodová dispozícia biňanského kostola s bočnými kaplnkami a tromi východnými polygonálnymi apsidami paralelu v premonštrátskom kostole v Jánoshide, u ktorého sa tiež predpokladá, že mal podobne ako Biňa západnú predsieň (Kozák 1985). V inom premonštrátskom kostole – v Ócsi, vybudovanom tiež pred rokom 1234 ako kostol v Jánoshide, sa opäť stretávame s bočnými kaplnkami, uzavretými polygonálnymi apsidami, tak ako svätyňa. Tu sa však kaplnky napájajú na ramená transeptu trojlodovej baziliky. Do priestoru križenia hlavnej a strednej lode, ako aj príslušného klenbového poľa strednej lode zasahoval mníšsky chór, ohraničený murovanou chórovou priečkou (Gál 1995, 20, obr. 11). Analogické črty v riešení východnej časti mohli byť v Bíni, Jánoshide a Ócsi podmienené spoločnou rádivou príslušnosťou, jednako však v ich súvislosti nie je možné hovoriť o premonštrátskom stavebnom type. Architektúra uhorských premonštrátskych kláštorov sa vyznačovala väčšou dispozičnou variabilitou (Marosi 1984, 161) a výskyt jednolodového stavebného typu s bočnými anexami sa netýkal len prostredia premonštrátskeho rádu (Kozák 1985).

Kaplnka sv. Kataríny

Kostol, resp. Kaplnka sv. Kataríny, by mohol byť jednou z bližšie nekonkretizovaných kaplniek, spomínaných v súvislosti s Bíňou v rokoch 1696 a 1701 (Haiczl 1938, 10). Explicitne sa uvádza až v roku 1732 ako „*zaklenutá Kaplnka sv. Kataríny bez strechy na pravej strane proti Hronu*“ (PLE LV 25a, 1732, fol. 20). Vízitátorovi, ktorý ju opisal v roku 1787, sa zdala

Obr. 14. Biňa (okr. Štúrovo). Fragment plastiky leva, nájdený pri Rotunde Dvanástich apoštolov. Foto M. Samuel.

Abb. 14. Biňa (Bezirk Štúrovo). Fragment der bei der Rotunde der Zwölf Apostel gefundenen Löwenstatue. Foto M. Samuel.

byť „súkromnou“ kaplnkou, „*patriacou k rezidencii prepošta*“. Celá bola zaklenutá „*starým gotickým dielom*“ (*gothici operis antiquis*). Z toho možno usudzovať jej stredoveký pôvod, i keď je potrebné mať na zreteli, že v kanonickej vizitácii 18. storočia (PLE LV 198, 1787, fol. 64) sa pojem „gotický“ ešte zďaleka nemusel spájať s jasne vyhranenou predstavou gotického štýlu. Vizitátor uviedol aj rozmery kaplnky, slúžiacej vtedy na úschovu úrody. Bola 4 siahy dlhá, 3 siahy široká a vysoká, avšak jej ruiny sa nachádzali v dĺžke 8 a šírke 3 siahy. V opise z roku 1827 sa spomína ako Kostol sv. Kataríny pri väčšom (kláštor-nom) kostole, od ktorého ju oddeľovala ulica na východe (Žažová 2012). Z uvedeného vyplýva, že stála v časti hronskej terasy, ktorá sa v minulosti zosunula, takže kaplnka zanikla bez stopy. Nie je vylúčené, že pôvodne bola klauzúrnou kaplnkou, napojenou na východné krídlo kláštora, tak ako sa s tým stretávame v mnohých stredovekých monasteriách.

Obr. 15. Plastika leva – pôvodne súčasť západného portálu Katedrály sv. Vojtecha v Ostrihome (MNM Budapešť). Foto M. Samuel.

Abb. 15. Löwenstatue – ursprünglich Bestandteil des Westportals der St. Adalbert-Kathedrale in Esztergom (Ungarisches Nationalmuseum Budapest). Foto M. Samuel.

Táto štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/0023/11 a s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0269-07.

Prameny a literatúra

- BICZÓ, P., 2000: Das Marienstift Stuhlweißenburg (Székesfehérvár). In: Europas Mitte um 1000 II (Wieczorek, A.–Hinz, H.-M., edd.), 621–624.
- CAMENZIND, E., 2011: Das Dorf Biňa im Mittelalter unter Berücksichtigung der Ausgrabungsperioden 1989–1996 – Biňa v stredoveku. Výskumy v rokoch 1989–1996. ZbSNM Archeológia – Supplementum 5, Fontes. Bratislava.

- CDH V/2: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/2 (Fejér, G., ed.). Budae 1834.
- CDSI I: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I (Marsina, R., ed.). Bratislava 1971.
- CIULISOVÁ, I., 1999: Pamiatková obnova Kostola Panny Márie v Bíni, Pamiatky a múzeá 1999, č. 4, 32–36.
- ČURNÝ, M., 2013: Biňa. Rotunda Dvanástich apoštolov. Správa z obhliadky 18 154/13, nepubl. rkp. uložená v Archíve AÚ SAV v Nitre.
- DOSTÁL, B.–KALOUSEK, F.–MACHÁČEK, J., 2008: Die Kirche von Pohansko bei Břeclav (Mähren). In: Frühmittelalterliche Wandmalereien aus Mähren und der Slowakei (Pippal, M.–Daim, F., edd.), 63–77. Innsbruck.
- DVOŘÁKOVÁ, V.–KRÁSA, J.–STEJSKAL, K., 1978: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Praha – Bratislava.
- FRÜHE KIRCHEN, 2003: Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit I, II (Sennhauser, H. R., ed.). München.
- FÜGEDI, E., 1991: Sepelierung corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostorok, Századok 125, 35–67.
- GÁBOR, T., 2000: Brüstungsplatte mit Darstellung eines Adlers, der einen Hasen schlägt. In: Europas Mitte um 1000. Katalog výstavy (Wieczorek, A.–Hinz, H.-M., edd.), 354, kat. č. 16.02.03. Stuttgart.
- GÁL, T., 1995: Az Ócsai református templom helyreállítása, Műemlékvédelem 39, 12–21.
- HABOVŠŤIAK, A., 1963: Archeologický výskum v Bíni, Vlastivedný časopis 12, 173–177.
- 1966: Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Biňa. In: VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques. Tchécoslovaquie 1966, 1–19. Nitra.
- 1966a: K otázke datovania hradiska v Bíni, Slovenská archeológia 14, 439–486.
- 1969: Biňa – Apáti, nepubl. nálezová správa AÚ SAV v Nitre č. 4735/69.
- 1969a: Nepublikovaná nálezová správa AÚ SAV v Nitre č. 4731/69.
- 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.
- 1991: Nové poznatky z archeologického výskumu v Bíni v rokoch 1978–1990, Vlastivedný časopis 40, č. 3, 128–135.
- 1992: Pokračovanie výskumu v Bíni, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1991, 39–40. Nitra.
- HARDICK, E., 1935: Praemonstratenserbauten des 12. und 13. Jahrhunderts im Rheinland, Analecta Praemonstratensia 11, 1–124.
- HAICZL, K., 1938: A bényi prépostság temploma. Galánta.
- HENSZELMANN, E. (HENSZLMANN, I.), 1862: Die romanische Kirche zu Klein-Bény in Ungarn, Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 7, 233–237, 261–274.
- HOLČÍK, Š., 1980: Zisťovací výskum v Bíni, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978, 113–115. Nitra.
- 1980a: Nález rímskeho oltára v Bíni, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979, 86–87.
- 2000: Architekturelement. In: Europas Mitte um 1000. Katalog výstavy. (Wieczorek, A.–Hinz, H.-M., edd.), 371. Stuttgart.
- KOZÁK, K., 1973: Églises hongroises à abside en hémicycle, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 25, 177–204.
- 1985: Jánoshida. Plebániatemplom. Budapest.
- LŐVEI, P., 1992: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány“ – a középkori magyarországi művészetben, Ars Hungarica 20, č. 2, 3–29.
- LUPTÁK, T., 2011: Reštaurátorský výskum a spracovanie návrhu na reštaurovanie portálu a vstupného otvoru do Rotundy Dvanástich apoštolov v Bíni, júl 2009 – november 2010, rkp. uložená v KPÚ Nitra.
- MAROSI, E., 1984: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts. Budapest.
- 1986: Megjegyzések a középkori magyarországi művészet liturgiai vonatkozásaihoz. In: „Mert ezt isten hagyta...“. Tanulmányok a népi vallásosság köréből (Gábor, T., ed.), 88–116. Budapest.
- 2000a: Brüstungsplatte mit Flechtband. In: Europas Mitte um 1000. Katalog výstavy (Wieczorek, A.–Hinz, H.-M., edd.), 358, kat. č. 16.03.01. Stuttgart.
- 2000b: Brüstungsplatte mit Flechtband und Resten einer Tierfigur. In: Europas Mitte um 1000. Katalog výstavy (Wieczorek, A.–Hinz, H.-M., edd.), 379, kat. č. 17.05.02. Stuttgart.
- MECSI, B., 2010: Magyarország egyik kegrégibb festészeti emléke. A visegrádi esperesi templom falképtördékei. In: Ars perennis. Fialat Művészettörténelemek II. Konferenciája – 2nd Conference of Young Art Historians, Budapest 2009 (Tüskés, A., ed.), 19–21. Budapest.
- MENCL, V., 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Kniha prvá. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej. Praha – Prešov.
- 1965: Panské tribuny v našej románskej architektúre, Umění XIII, 29–58.
- MÜLLER, R., 1995: Ein Karolingerzeitlicher Herrenhof in Zalaszabar (Ungarn, Komitat Zala), SPFBUE 40, 91–100.
- ORIŠKO, Š., 1996: Kamenný fragment z Bíny – Apáti. Tzv. palmetový štýl a počiatky románskeho kameňosochárstva na Slovensku. In: Ornament a štýl, 86–101 (Krekovič, E., ed.). Bratislava.

- 2002: K počiatkom románskeho kameňosochárstva na Slovensku (Najstaršie pamiatky, problémy výskumu), *Ars*, č. 1–3, 3–48.
- 2010: Románsky kostol v Bíni. Dielenské vzťahy, stavebná plastika a dispozičná štruktúra kostola. In: Zamereno na stredovek. Zdeňkovi Měřínskému k 60. narodeninám, 285–301. Praha.
- PIFFL, A., 1952: K rekonštrukcii kostola v Bíni, *Pamiatky a múzeá* 1, č. 4, 55–57.
- 1970: Zlatý rez na fasáde kostola v Bíni, *Slovenská archeológia* 18, č. 1, 189–196.
- PLE LV: Prímási Levéltár Esztergom. Liber visitationis 25a, rok 1732, fol. 20–21; Liber visitationis 198, rok 1787, fol. 63–64.
- POMFYOVÁ, B., 2011: Karolínska architektúra – k otázkam jej vplyvu a recepcie. In: *Karolínska kultúra a Slovensko* (Turčan, V., ed.), 53–69. Bratislava.
- POMFYOVÁ, B.–SAMUEL, M., 2013: Románsky lev z Bíny, *Pamiatky a múzeá* 62, č. 2, 2–7.
- ROESSLE, J., 2006: *Die Romanischen Dorfkirchen des Megdeburger Landes. Untersuchungen einer Bauform des 12. und 13. Jahrhunderts*. Bonn.
- RUTTKAY, A., 2002: Archeologický výskum cirkevných architektúr a christianizácia. In: *Slovensko vo včasnom stredoveku* (Ruttkey, A.–Ruttkey, M.–Šalkovský, P., edd.), 157–178. Nitra.
- RUTTKAY, A.–SLIVKA, M., 1985: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku – Kirchliche Institutionen und ihre Stellung in der Wirtschafts- und Siedlungsentwicklung der mittelalterlichen Slowakei, *AH* 10, 333–356.
- SABADOŠOVÁ, E.–HAVLÍK, M., 2011: Rotunda Dvanástich apoštolov v Bíni. In: *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg ku výstave* (Valeková, A., ed.), 129–144. Nitra.
- SENNHAUSER, H. R., 1990: St. Ursen – St. Stephan – St. Peter. Die Kirchen von Solothurn im Mittelalter. Beiträge zur Kenntnis des frühen Kirchenbaus in der Schweiz. In: *Solothurn. Beiträge zur Entwicklung der Stadt im Mittelalter* (Sennhauser, H. R., ed.), 83–215. Zürich.
- SRH II: *Scriptores rerum Hungaricum* (Szentpétery, I., ed.). Budapest 1937.
- TOMASZEWSKI, A., 1974: *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*. Warszawa a i.
- TÓTH, S., 2008: *A Hont-Pázmány nemzetség premontrei monostorai*. Budapest.
- UNTERMANN, M., 1989: *Der Zentralbau im Mittelalter. Form – Funktion – Verbreitung*. Darmstadt.
- VALTER, I., 1998: *Boldva. Református templom* (TKM Kiskönyvtára 399). Budapest.
- 2005: *Árpád-kori téglateplmok Nyugat-Dunántúlon*. Budapest.
- VANČO, M., 2000: *Stredoveké rotundy na Slovensku*. Bratislava.
- WOLF, M., 2005: *Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis. A borsódi ispánsági vár templom, A középkori templom körül temető kutatása* (= *Opuscula Hungarica* 6), 131–139.
- ZsO I: *Zsigmondkori oklevéltár I.* (Mályusz, E., ed.). Budapest 1951.
- ŽAŽOVÁ, H., 2008: *Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti územia bývalého Ostrihomskeho arcibiskupstva*. Dizertačná práca (nepublikovaný rukopis). Historický ústav SAV Bratislava.
- ŽAŽOVÁ, H., 2010: *Romanika v zrkadle písomných prameňov*, *Monumentorum Tutela* 22, 364–377.
- 2012: *Premonštrátsky kláštor Blahoslavenej Panny Márie v Bíni*, *Studia Historica Tyrnaviensia* 14–15, 44–67.

Zusammenfassung

Mittelalterliche Sakralarchitektur in Bíňa

(Zusammenfassung, Korrektur und Ergänzung der gegenwärtigen Erkenntnisse)

Im Kataster der heutigen Gemeinde Bíňa haben im Mittelalter dem gegenwärtigen Erkenntnisstand nach vier Sakralbauten existiert (Abb. 1, 2) – die Kirche des Prämonstratenserklusters (Abb. 3, 12), die St. Katharinenkapelle, die Rotunde der Zwölf Apostel (Abb. 3, 7) und die St. Nikolauskirche in der Lage Opátske. Während zwei der Bauten – die ehemalige Kirche des Prämonstratenserklusters und die in ihrer Nähe liegende Rotunde der Zwölf Apostel – bis heute erhalten geblieben sind, wurde die untergegangene St. Nikolauskirche von einer archäologischen Grabung freigelegt, und von der Katharinenkapelle weiß man lediglich aufgrund schriftlicher Quellen. Die älteste der erwähnten Kirche – die Kirche in Bíňa-„Opátske“ – zählte zur mittelalterlichen Dorfwüstung Leánd. Der größere einschiffige Bau hatte eine halbkreisförmige Apsis und eine Westempore (Abb. 4), jedoch ist unklar, ob die Empore ursprünglicher Bestandteil der Kirche war. Die Datierung der Kirche in den Zeitraum nach Mitte des 11. Jahrhunderts basiert hauptsächlich auf drei Fragmenten eines halbkreisförmigen architektonischen Elementes, das mit einem Relief (?), Ornament (?) im sogenannten Palmettenstil (Abb. 5) verziert ist und offenbar zum Chorgeländer gehörte.

Die Existenz der anderen drei Bauten hängt direkt mit der mittelalterlichen Gemeinde Bíňa zusammen, wobei die Rotunde der zwölf Apostel und auch die St. Katharinenkapelle wahrscheinlich in Abhängigkeit vom dortigen Prämonstratenserkluster entstanden waren. Wann das Kloster gegründet wurde ist nicht sicher, die obere Zeitgrenze dafür liegt im Jahr 1217, als es von dem dortigen Landesherrn Omodej (Amadeus) von der Familie Hunt-Poznan eine Schenkung erhalten hatte. Damals hatte auch die bis heute erhalten gebliebene Klosterkirche stehen können (Abb. 8, 11, 12). Die bildhauerische Verzierungen der Kirche (Abb. 13) belegt, dass

Steinmetze daran beteiligt waren, die an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert im nahe gelegenen Sitz des Königs und Erzbistums in Esztergom (Gran) an der Kathedrale und am Burgpalast gearbeitet hatten. Die bis jetzt bekannten Beziehungen zwischen Bíňa und Esztergom wird um den Fund eines Löwenfragmentes ergänzt (Abb. 14). Das Fragment wurde bei der Rotunde entdeckt, stammt aber höchstwahrscheinlich aus der Klosterkirche. Die Löwenstatue wurde aus sogenanntem roten Marmor gemeißelt, und ihr Fragment ist dem Löwen sehr ähnlich, der einst Bestandteil des Hauptportals des Doms von Esztergom war (Abb. 15). Die Affinitäten zwischen dem Fragment aus Bíňa und dem Löwen aus Esztergom erlaubt es, Überlegungen darüber anzustellen, dass es sich dabei um Werke aus derselben Werkstatt handeln könnte. Auch seine Platzierung in Bíňa könnte ähnlich zu der des Löwen in Esztergom gewesen sein. Er könnte Bestandteil des Westportals der Klosterkirche gewesen sein, dessen derzeitiger Zustand offenbar nur ein Torso der ursprünglichen Lösung darstellt.

Die Rotunde der Zwölf Apostel (Abb. 6, 7) war höchstwahrscheinlich um das Jahr 1200 oder etwas später erbaut worden. Das Tympanon ihres Portales wurde ebenso wie die erwähnte Löwenstatue aus sogenanntem roten Marmor hergestellt, der in den Steinbrüchen des Gerecze-Gebirges bei Esztergom abgebaut wurde. Ende des 12. Jahrhunderts begann man mit dem Abbau dieses Materials zwecks Nutzung in der Architektur und Bildhauerei. Diese Tatsache macht eine Datierung der Rotunde in den betreffenden Zeitraum möglich. Für die neueste Hypothese, dass die Rotunde Ende des 10. oder in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts als Baptisterium entstanden war, liegen keine überzeugende Argumente vor.

Die St. Katharinenkapelle ist lediglich aus neuzeitlichen schriftlichen Quellen bekannt, die sie östlich von der Klosterkirche ansiedeln. Möglicherweise war sie einst Teil des Klosterostflügels. Die archäologischen Grabungen haben bestätigt, dass sich an der Südseite der Kirche Klausurgebäude befanden, die nach klosteralem Schema mit rechteckigem Paradieshof angeordnet waren. Es ist gelungen, den Westflügel und einen Teil des Südflügels zu erfassen (Abb. 8). Der Ostteil ist infolge der erosiven Aktivitäten des Flusses Hron (Gran) untergegangen.

In Bíňa wird manchmal irrtümlich eine weitere untergegangene Kirche lokalisiert, die in einer Urkunde von 1391 als *ecclesia destructa* aufgeführt wird. Diese befand sich jedoch an einer anderen Fundstelle (Tápioszentmarton) im Komitat Pest.

Mgr. Bibiana **Pomfyová**, PhD., Ústav dejín umenia SAV, Dúbravská cesta 9, SK 841 04 Bratislava, dejubipo@savba.sk

RNDr. Mgr. Marián **Samuel**, Archeologický ústav SAV v Nitre, Akademická 2, SK 949 21 Nitra, mariansamuel@hotmail.sk, nrausamu@savba.sk

PhDr. Henrieta **Žažová**, PhD., Archív Pamiatkového úradu SR, Cesta na Červený most 6, SK 814 06 Bratislava, henrieta.zazova@pamiatky.gov.sk